

BUDOWNICTWO OBRONNE

**ZAMKI, DWORY I MIEJSKIE MURY
OBRONNE WIELKOPOLSKI**
(do końca XVIII stulecia)

WSTĘP

Problematyka budownictwa obronnego od dawna interesowała środowiska historyków sztuki, historyków wojskowości i innych dyscyplin wiedzy, w tym architektury. Do tej pory nie została wyczerpująco opracowana. Wciąż pojawiają się nowe publikacje, omawiające kolejne odkrycia, opisujące zamki nieznane dotychczas w literaturze, jak np.: Więcbork.

Katalog zamków polskich, stworzony przez B. Guerquina pomija wiele warownych budowli Wielkopolski.

Termin zamek, tłumaczony na łacińskie słowo *castrum* – jak ostatnio wykazał L. Kajzer, jeden z czołowych znawców tematyki, nie zawsze oznaczał obwarowaną murem budowlę, wzniesioną z kamienia, cegły, często zamki były budowlami drewnianym w całości lub w części. Potwierdzają to liczne inwentarze, wizje, lustracje królewskich, inwentarze dóbr szlacheckich, nawet lustracje królewskich wielkopolskich z XVI-XVIII stulecia.

Łaciński termin *castrum* często tłumaczony jako *zamek* - nie koniecznie musi być pojmowany jako obwarowana budowla ceglano-kamienna. Ostateczną odpowiedź na pytanie o semantyczny sens tego słowa może dać tylko praca archeologa. Do tej pory historycy nie stworzyli pełnej listy zamków wielkopolskich, natomiast archeolodzy nie przebadali wielu stanowisk - miejsc lokalizacji zamków.

Badania archeologiczne na terenie zamków we Kaliszu, Besiekierach, Wschowie, Gnieźnie, Poznaniu, Koninie, Pyzdrach i wielu innych miejscowościach, gdzie prace prowadzili m.in. T. Poklewski, Z. Karolczak, T. Sawicki, oraz inni uczeni, wzbogaciły naszą wiedzę na temat tych budowli. W ostatnich latach (2004) prowadzono badania na terenie zamku w Brudzewie w powiecie turkowskim [L. Kajzer] oraz innych miejscowościach, które znacząco wzbogaciły dorobek polskiej historiografii.

Lista zamków historycznej Wielkopolski i obecnego województwa wielkopolskiego obejmuje około 100 obiektów. Uwzględnia ona zamki historycznej Wielkopolski, leżące poza granicami województwa (np. Babimost, Międzyrzecz, Wschowa, Zbąszyń), obronne rezydencje związane integralnie z tą prowincją (np. zamek arcybiskupów gnieźnieńskich w Uniejowie), także niektóre zamki z terenu Kujaw (np. Przedecz).

Drugi temat zagadnień poruszany w niniejszym opracowaniu to problem murów obronnych wraz z basztami, bramami, fosami i często sprzężonych z warownym zamkiem (np. Kalisz, Konin, Międzyrzecz, Poznań, Pyzdry, Wschowa).

Zamek w Pyzdrach. Wykopaliska w 2009 r.

Spośród blisko 250 miejscowości wielkopolskich, legitymujących się prawami miejskimi, lub posiadającymi status osady targowej (np. wieś targowa Parkowo koło Rogoźna), określanych często słowami *civitas*, *oppidum*, *municipium*, *vicus*, tylko kilkanaście było otoczonych murami na całym obwodzie granic miasta, lub w części (np. Konin). Do tej grupy należy zaliczyć Gniezno, Kalisz, Konin, Kościan, Nakło, Międzyrzecz, Pyzdry, Słupcę, Stawiszyn, Były to przede wszystkim miasta królewskie, wyjątek zaś stanowiła, Słupca, należąca do biskupów poznańskich.

Informacje o budowniczych zamków wielkopolskich należą do wyjątkowych. Znani są muratorzy zamków arcybiskupich w Uniejowie, Gnieźnie. Warownię w Gnieźnie, wznoszoną

od czasów pontyfikatu prymasa Jana Łaskiego budował Stanisław Wysocki, któremu arcybiskup nadał wieś Sławno koło Pobiedzisk. Znany jest budowniczy Wenecji, który w początkach XV w. prowadził prace w zamku, zakupiony przez arcybiskupa Mikołaja Trąbę od spadkobierców Mikołaja, zwanego Krwawym Diabłem, sędziego kaliskiego, a także nadzorujący prace architektoniczne w Uniejowie w początkach XVI stulecia¹.

Poczesne miejsce w całym systemie obronnym państwa polskiego zajmowały zamki graniczne, najbardziej narażone na działania nieprzyjaciela. Były one zlokalizowane głównie na linii Noteci (Nakło), Obry (Babimost, Kopanica, Miedzyrzecz). Z chwilą zmian granic państwa na przełomie XIII/XIV w. ich znaczenie pomniejszyło się. Na czoło wysunęły się zamki wznoszone przez Kazimierza Wielkiego na linii Warty (Pyzdry, Konin, Pyzdry, Śrem, Poznań), tworzące główną linię obronny państwa, szczególnie zagrożonego na najazdy krzyżackie po wielkiej rejzie 1331 r. Spośród nadwarciańskich zamków królewskich najważniejsza rola przypada Poznaniowi, strzegącego stolicy Wielkopolski oraz Kaliszowi, jednego z głównych grodów starosty generalnego - namiestnika królewskiego w tej prowincji Królestwa Polskiego.

Powstały w dobie monarchii Kazimierza Wielkiego zespół zamków i ufortyfikowanych miast nie został rozwinięty w następnych stuleciach. Jedynie Władysławowi Jagielle można przypisać rolę kontynuatora tego wielkiego przedsięwzięcia, które w pełni nie zostało zakończone przez samego inicjatora, jaki i jego następców. Jagiełło ukończył budowę zamku w Poznaniu. Pozostaje do wyjaśnienia wiele pytań, m.in. związane z zamkiem w Kole: czy ukończono jego budowę. Wiemy, że w drugiej połowie XV w. część zamku zaadaptowano na siedzibę księżnej Anny sochaczewskiej, który – jako dożywocie – otrzymała wraz ze starostwem kolskim w zamian za jej posiadłości inkorporowane do Królestwa².

Literatura

Istnieje wiele opracowań zajmujących się poszczególnymi zamkami (np. Opalenica, Poznań, Tuczno, Wenecja, Uniejów itd.). tego rodzaju pozycje wymieniano przy każdym z haseł poświęconych poszczególnym obiektom. na szczególną uwagę zasługują jednak

¹ *Dzieje Uniejowa*, pod red. J. Szymczaka, Uniejów - Łódź 1994.

² Też taką przedstawił A. Wędzki w monografii *600-lat miasta Koła*, Poznań 1962. Znalazła ona akceptację toku badań archeologicznych.

nieliczne syntezy, w tym wspomiane monumentalne dzieło B. Guerquina, prace K. Olejnika³. Liczne studia na temat zamków nie zostały opublikowane. Szczególnie te, które wykonywano na zlecenia i potrzeby Konserwatorów Wojewódzkich, muzeów⁴. Większość opracowań dziejów zamków nie cytujemy w odpowiednich hasłach. W literaturze brakuje szczegółowych omówień wielu obronnych budowli, w tym Konina, Koła.

Źródła

Przedstawiając zagadnienie zamków wielkopolskich spróbujmy zatem ograniczyć nasze uwagi do zasobu źródeł opisowych, ikonograficznych i kartograficznych.

Zamek w Krajence w XVIII w. adaptowany na kościół.

1 – lustracje królewskich wielkopolskich. W badaniach nad zamkami nie były wykorzystywane wszystkie lustracje, głównie rękopiśmienne i inwentarze starostw. W bardzo

³ K. Olejnik, *Grody i zamki w Wielkopolsce*, Poznań 1993.

⁴ Wymieniam tylko niektóre, m.in. J. Łojko poświęcone zamkom prymasa Łaskiego w Gnieźnie, książęcego w Gnieźnie, królewskiemu w Kole. Maszynopisy w zbiorach Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie i Miejskiej Biblioteki Publicznej w Koninie.

skrupulatnym studium na temat zamku konińskiego, pióra K. Gorczycy zabrakło przede wszystkim lustracji z lat 1765, 1789 i 1791 oraz inwentarzy. Autorzy wykorzystali jedynie najstarsze z XVI w.⁵ Nie wszystkie wspomniane materiały archiwalne zawierają opis zamku, często go pomijają, bądź uwagę koncentrują jedynie na wyposażeniu⁶.

Podstawowy publikowany materiał źródłowy zawierają inwentarze szlacheckich dóbr ziemskich. sporządziła w. Maciejewska⁷. Liczne inwentarze dóbr szlacheckich powiatu kaliskiego opublikował W. Rusiński⁸. Opisy majątków szlacheckich województw kaliskiego, poznańskiego i gnieźnieńskiego wydał J. Deresiewicz⁹. Niektóre, pojedyncze opublikowano jako osobne rozprawy, np. o Wieleniu nad Notecią, w którym jest opisany miejscowy zamek¹⁰.

Liczne informacje o zamkach przynoszą rejestry w wydanych Tekach Dworzaczka. Do tych informacji należy jednak podchodzić z dużą ostrożnością, gdyż termin zamek, występujący w tłumaczeniach, często może oznaczać *fortalicium*¹¹. Z tego względu z dużą ostrożnością wypadałoby podchodzić do sugestii stwierdzających istnienia zamków w Gostyniu, Jarocinie, Nowym Mieście, Pleszewie, Rokossowie, Sarnówce, Szubinie, Włoszakowicach, Wątpliwości wynikają także z badań archeologicznych (np. Jarocin, Nowe Miasto)¹².

Ikonografia i kartografia

Większość materiałów ikonograficznych uwzględnia w swojej monumentalnej B. Guerquin¹³. szereg informacji na temat widoków uwzględnia bibliografia polskiej ilustracji

⁵ [Lustracje i inwentarze dóbr królewskich powiatu konińskiego z XVI – XVIII wieku, wyd. P. Dembiński, A. Nowak, Rocznik Koniński 13\(1999\), s. 105 – 143; Materiały źródłowe do dziejów Konina \(I\), oprac. W. Maisel, Rocznik Koniński 8\(1980\), s. 161 – 175.](#) Wydane w Roczniku Konińskim Podstawowy korpus źródeł do dziejów zamku wydał W. Maisel

⁶ APP, ks. grodz. Konin 157, 159, 161.

⁷ *Inwentarze dóbr szlacheckich dawnej Rzeczypospolitej*, oprac. pod red. W. Maciejewskiej, Warszawa 1959.

⁸ Publikowane w Roczniku Kaliskim, obejmują inwentarze z XVIII stulecia.

⁹ J. Deresiewicz, *Materiały do dziejów chłopów wielkopolskiego*, t. I-III, Wrocław 1955-1956.

¹⁰ Informacje o zamkach podajemy w hasłach miejscowych.

¹¹ Teki Dworzaczka. Np. w akcie kontraktu wyderkałowego z 1463 r. Jan Naramowski za 800 zł węgierskich dał obywatelowi poznańskiemu Bethowi (Helthowi?) m.in. zamek w Naramowicach. W nawiasie dopisano jednak słowo *fortalicium*.

¹² Zob. wyżej przyp. 10.

¹³ B. Guerquin, *Zamki w Polsce*, wyd. 2, passim.

prasowej (do 1918 r.)¹⁴. Widoki zamków publikuje E. Raczyński w *Wspomnieniach Wielkopolski*¹⁵, Dunckner.

Cennymi materiałami ikonograficznymi są ilustracje prasowe, publikowane od drugiej połowy XIX stulecia. Ich bibliograficzne zestawienie sporządził L. Grajewski¹⁶.

Nie dysponujemy dokładniejszymi planami zamków wielkopolskich sprzed 1793 r. na kilkunastu planach kartograficznych miast ukazano położenie zamków. Jako przykład można podać plany miast Poznania, Koła, Konina.

Lista zamków wielkopolskich i dworów obronnych obejmuje następujące miejscowości: Babimost, Biała, Borzęciczki, Brudzew, Chocz, Chodzież, Czaplinek, Czarnków nad Notecią, Cząłopa, Drahim (Stare Drawsko), Gniezno (zamek księżęcy i arcybiskupa Jana Łaskiego), Golejewko, Gołańcz, Gołaszyn, Gosławice, Gołuchów, Gostyń, Grabów nad Prosną, Grocholin, Iwanowice, Jaktorowo, Jarocin, Jędrzychowice, Kalisz, Kamień Krajeński, **Kazimierz Biskupi (fortalicium)**, Krajenka, Konin, Koło, Kościan, Koźmin, Kórnik, Krajenka, Krobia, Krotoszyn, Książ, Leszno, Lędyżek, Łabiszyn, Międzyrzecz, Międzychód, Nakło, Naramowice (*fortalicium*) Odolanów, Opalenica, Opatówek, Osieczna, Ostroróg, Ostrzeszów (ziemia ostrzeszowska), Pakość, Poznań, Przedecz (Kujawy), Pyzdry, Runowo Krajeńskie, Russocice, Rychwał, Rydzyna, Sieraków, Szamotuły, Szubin, Śrem, Środa Wielkopolska, Świdnica, Trzcianka, Tuczno, Tuliszków (*fortalicium*), Ujście (*fortalicium*) Uniejów, Wałcz, Wieleń nad Notecią, Więcbork, Włoszakowice, Wschowa, Wyszanów, Wyszyna, Zbąszyń, Zbąszyń, Złotów.

Bibliografia

- Augustyniak J., *Dzieje zamku w Inowrocławiu*, Tomaszów Mazowiecki 1984.
- Goerke O., *Der Kreis Flatow*, Gifhor 1981.
- Guerquin B., *Zamki w Polsce*, wyd. 1, Warszawa 1974; wyd. 2, Warszawa 1984.

¹⁴ L. Grajewski, *Bibliografia ilustracji w czasopismach polskich XIX i początków XX wieku (do 1918 r.)*, Warszawa 1972.

¹⁵ *Wspomnienia Wielkopolski*, t. I – II, Poznań 1842 n.

¹⁶ Zob. wyżej przyp. 14. Kompletną listę zamków będzie można ustalić po przeanalizowaniu inwentarzy dóbr stołowych arcybiskupów gnieźnieńskich, biskupów poznańskich, lustracji i inwentarzy królewskich, inwentarzy szlacheckich dóbr ziemskich.

- Jakimowicz T., *Dwór murowany w Polsce w XVI wieku (wieża - kamienica - kasztel)*, Warszawa - Poznań 1979.
- Jakimowicz T., *Renesansowe i manierystyczne rezydencje w Wielkopolsce*, Poznań 1971.
- Kajzer L., *Archeologiczny rodowód dworu*, Łódź 1986.
- Kajzer L., *Dwory obronne wieluńskiego w XIII - XVII w.*, Łódź 1984.
- Kajzer L., *Jeszcze o wieży, kamienicy i kasztelu w Polsce XVI wieku*, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 38(1980), nr 2, s. 23 - 246.
- Kajzer L., *Studia nad świeckim budownictwem obronnym województwa łęczyckiego w XIII - XVIII w.*, Łódź 1980.
- Kajzer L., *Uwagi o budownictwie obronnym arcybiskupów gnieźnieńskich*, *Acta Universitatis Lodzensis* 1983, *Folia Archeologica*, z. 3, s. 147 - 158.
- Kajzer L., Augustyniak J., *Wstęp do studiów nad świeckim budownictwem obronnym Sieradzkiego w XIII - XVII/XVIII w.*, Łódź 1986.
- Kajzer L., *Z problematyki badań nad siedzibami obronnymi powiatu ostrzeszowskiego*, *Studia i materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza* 15(1983), z. 1, s. 19 - 38.
- Kajzer L., *Zamki i społeczeństwo. Przemiany architektury i budownictwa obronnego w Polsce w X - XVII w.*, Łódź 1993.
- Kajzer L., Kołodziejski S., Salm J. *Leksykon zamków w Polsce*, Warszawa 2000.
- Nowak T., *Rozwiązania konstrukcji elementów obronnych obiektów ufortyfikowanych w Wielkopolsce, Kujawach, ziemiach łęczyckiej sieradzkiej w XIV w.*, *Studia i materiały do Historii Wojskowości* 28(1985), s. 19 - 69.
- Nowak T., *Znaczenie budowli obronnych w Wielkopolsce, Kujawach, ziemiach dobrzyńskiej, łęczyckiej, sieradzkiej w działaniach wojennych w XIV w. (1313-1385)*, *Acta Universitatis Lodzensis* 1989, *Folia Historica* nr 36, s. 33 - 75.
- *Rezydencje w Polsce w XVI wieku, Materiały Konferencji z dnia 23 XI 1978 r. w Poznaniu*, *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki* 29(1979), nr 4, s. 301 - 391.
- Sikorski Cz., *Zamek w Pałuckiej Wenecji*, Bydgoszcz 1986.
- *Studia nad początkami i rozplanowaniem miast nad środkową Odrą i dolną Wartą*, t. I - II, pod red. Z. Kaczmarczyka, A. Wędzkiego, Zielona Góra 1967 - 1970.
- Trachalski B., *Opisanie historyczne oraz topograficzno - statystyczne miasta Wielunia w województwie kaliskim*, przygot. do druku T. Olejnik, Wieluń 1981,
- Wędzki A., *Konin w późnym średniowieczu*, *Rocznik Koniński* 8(1980), s.

- Wędzki A., *Początki Konina*, Rocznik Koniński 7(1979), s.
- Widawski J., *Miejskie mury obronne w państwie polskim do początków XV w.*, Warszawa 1973.
- *Wielkopolskie zamki*, oprac. M. Strzałko, Poznań 2005 (2006?).
- Zlat M., *Zamek średniowieczny jako problem historii sztuki*, Prace Naukowe Instytutu Historii Architektury, Sztuki i Techniki Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1978, nr 12, Studia i materiały, nr 5, s. 78 - 111.
- *Zamek i dwór w średniowieczu od XI do XV wieku. Materiały XIX Sympozjum Mediawistycznego*, pod red. J., Wiesiołowskiego, Poznań 2001
- *Zamek książąt, królów, starostów*, Kronika miasta Poznania 2004, nr 4.

Źródła

- *Materiały źródłowe do dziejów Konina*, wyd. W. Maisel, Rocznik Koniński 8(1980), s.
- *Opis miasta Konina z roku 1557 (recte: 1559)*, wyd. J. Wiesiołowski, Rocznik Wielkopolski Wschodniej 2(1974), s.

Źródła ikonograficzne oraz topograficzne i inne

- Brosig M., *Poznań i miasta Polski Zachodniej w grafice*, Poznań 1929.
- *Katalog rysunków architektonicznych z akt Centralnych Władz Wyznaniowych w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie*, oprac. M. Łodyńska - Kosińska, Warszawa 1981.
- *Katalog rysunków architektonicznych z akt Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie. Rysunki architektoniczne, plany urbanistyczne, varia z lat 1800 - 1868*, oprac. M. Łodyńska - Kosińska, Warszawa 1974.
- Pasiciel S., *Gniezno. Widoki miasta 1505 - 1939*, Warszawa 1989.

Plany topograficzne

- *Plany przeglądowe miast polskich*, ser. 1, wyd. A. Kuncewicz, Warszawa 1929.

- Trzebiński W., Szafer T. P., *Katalog planów miast polskich w zbiorach Niemieckiej Biblioteki państwowej w Berlinie, cz. 1: Ilustrowany katalog źródeł kartograficznych*, z. 5, Warszawa 1957 dodatek do Kwartalnika Architektury i Urbanistyki 1957, nr 3/4.

opracowania inne

Dzieje Uniejowa, pod red. J. Szymczaka, Łódź - Uniejów 1964.

B. Guerquin, *Zamki w Polsce*, wyd. 2, Warszawa 1984.

R. Szadkowska-Linette, *Wrząca Wielka*, Rocznik Wschodniej Wielkopolski 2(197?), s. 99-114.

Wieleń. Przeszłość i współczesność, red. F. Kozłowski, Szczecin 1998.

Wielkopolscy Ostrorogowie, oprac. W. Dworzaczek, pod red. A. Gąsiorowskiego, Ostroróg 1998.

A. Wojcieszka, *Odwiedzamy zamki, pałace. dwory i dworki województwa leszczyńskiego*, Leszno 1966.

Zamki wielkopolskie

miejsowość	własność	pierwsza wzmianka	zniszczenie	materiał budowlany
Babimost	królewski			Drewniany, znany z opisów
Barcin	prywatny			brak śladów
Besiekiery	prywatny			murowany
Biała	Prywatny			Znany ze wzmianek źródłowych
Bnin	prywatny			brak śladów
Bolesławiec	królewski			
Borysławice	prywatny			
Borzęciczki	prywatny	XVII w.		
Brudzew	prywatny			(pallazzo in fortezza)
Chocz	prywatny			Zlokalizowany w czasie badań archeologicznych

Chodzież	prywatny			fragment murów
Czaplinek				
Czarnków	prywatny			
Człopa				
Danabórz	prywatny			
Drahim	królewski	1407		murowany
Frydlanth				
Giżyce				
Gniezno	książęcy	XIII w.	XIV w.	kamienno-ceglany
Gniezno	arcybiskupi	1518	XVII w.	murowany
Golejewko	prywatny			
Gołańcz	prywatny	XIV/XV w.	XVIII w.	kamienno-ceglany
Gołaszyn	prywatny			
Gołuchów	prywatny			
Gosławice	prywatny			
Gostuń	prywatny			
Gostyń	prywatny	XIII w.		brak śladów; nazwa Góra Zamkowa
Grodzisk	prywatny			brak śladów
Gryżyna	prywatny			
Helenicza	prywatny			brak śladów
Iwanowice	prywatny			
Jaktorowo	Prywatny			
Jankowo	prywatny			brak śladów
Jarocin	prywatny	XIV/XV w.		
Jędrzychowice	prywatny			Znany ze wzmianek źródłowych. Być może pewne relikty zachowane w obecnym pałacu?
Jutrosin	prywatny	?	?	brak śladów
Kalisz	Królewski	XIV w.		Ceglano-kamienny
Kamień Krajeński	arcybiskupi	XIV w.		
Kazimierz Biskupi	Biskupów lubuskich		raczej wypada go sklasyfikować jako dwór na kopcu	Murowany, znany z wyników badań archeologicznych i źródeł pisanych
Koło	królewski	XIV w.	nie ukończona budowa	ceglano-kamienny

Konin	królewski	XIV w.	XIX w.	ceglano-kamienny
Kopanica	królewski			
Kościan	królewski			brak śladów
Koźmin	prywatny			
Kórnik	Prywatny			
Krajenka	prywatny	XVI w. (?)	W pierwszej połowie XVIII na jego dom mieszkalny wraz z basztą zamieniono na świątynię	Ceglano – kamienny, obwarowany
Krobia	Biskupów poznańskich	XV w.	Zniszczony w XVII w.	Murowany?
Krotoszyn	Prywatny		Zniszczony w XVII w.	Murowany?
Książ	prywatny			Znany ze źródeł pisanych
Leszno	prywatny		XVIII w.	Przebudowany w XVIII w.
Łabiszyn	prywatny			Przebudowany
Międzychód	prywatny			
Międzyrzecz	Królewski			Murowany
Nakło	królewski		Zniszczony w XVII w.	
Odolanów	Królewski			
Opalenica	prywatny		XVIII w.	Murowany
Opatówek	Arcybiskupi	XIV w.		murowany, znany z opisów
Osieczna	prywatny			Murowany
Ostreszów	królewski			
Ostroróg	prywatny			
Pakość	prywatny		Przebudowany na klasztor	
Poznań	Książęcy, królewski			
Przedecz	królewski	XIV?XV w.	W XIX w. na ruinach zamku wzniesiono świątynię ewangelicką.	Murowany, ceglano kamienny z basztą. Zachowane piwnice i wieża.
Pyzdry	królewski	XIV w.		Zachowane piwnice, odkryte w czasie badań archeologicznych
Russocice	prywatny	XV w.	W połowie XVIII w. był już ruiną. Rozebrany w XIX w. Na jego miejscu	

			postawiono nie istniejący już pałac	
Rychwał	prywatny		XVII w.	Ceglany
Sieraków	prywatny		XVIII w.	Murowany
Stawiszyn	Królewski			
Szamotuły	prywatny (Świdwów)	XV w.	XVII	
Szamotuły	prywatny Szamoulskich	XV w.		ceglano-kamienny
Szubin	prywatny		XIV/XV w. zachowany w ruinie	
Śrem	Królewski			
Środa Wielkopolska	królewski			
Świdnica				
Trzcianka	Prywatny			
Tuczno	Prywatny			
Tuliszków	prywatny		Zapewne dwór na kopcu w XIX w. na jego miejscu wzniesiono spichlerz	
Ujście	królewski		Potwierdzony w zamiarze wybudowania	
Uniejów	arcybiskupi	XIV w.		ceglano-kamienny
Wałcz	Królewski			
Wenecja	prywatny (arcybiskupi do początku XV w.)			
Wieleń nad Notecią	królewski; prywatny		XVII w.	Murowany; częściowo drewniany
Włoszakowice	Prywatny	XV w.		
Wolsztyn	prywatny			
Wschowa	królewski			
Wyszyna	prywatny	połowa XVI w.	1756 r. zniszczony przez Rosjan	Murowany
Zbąszyń	prywatny			palazzo in fortezza
Złotów	prywatny			